

Frane Petrić i Corpus Aristotelicum

Grgić, Filip

Source / Izvornik: **Frane Petrić: Peripatetičke rasprave: Prvi svezak, I-III, 2021, XLIII - LX**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:252939>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Frane Petrić i *Corpus Aristotelicum*

FILIP GRGIĆ

Filozofski kontekst Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*, njihovo mjesto u okviru Petrićeve filozofije, kao i sadržaj svih trinaest knjiga prvoga sveska detaljno su prikazani u uvodnom tekstu Erne Banić-Pajnić (usp. gore, str. XI–XLII). U ovome prilogu osvrnut ću se na središnju, najopsežniju i unekoliko najvažniju temu prvoga sveska, obrađenu u knjigama 2. – 9.: Petrićevu prosudbu autentičnosti, strukture i primjerena poretka spisa koji se tradicionalno pripisuju Aristotelu.

Corpus Aristotelicum

Korpus Aristotelovih djela kakav danas poznajemo i kakvim se koristimo sastoji se od tridesetak spisa koji se općenito smatraju autentičnima, uz petnaestak naslova čija je autentičnost u većoj ili manjoj mjeri sporna. Moderan oblik korpusa ustanovljen je u 19. stoljeću, kada je Pruska akademija znanosti (1831. – 1870.) pod uredništvom Immanuela Bekkera u četiri sveska objavila izdanje grčkoga teksta svih Aristotelovih djela (peti svezak sadrži *Index Aristotelicus* koji je sastavio Hermann Bonitz). Bekker je Aristotelove tekstove stavio u određeni poredak: na početku se nalaze logički tekstovi, nakon njih tekstovi koji spadaju u područje istraživanja prirode, potom *Metafizika*, iza koje slijede etika, politika, retorika i poetika. No Bekker nije bio prvi koji je Aristotelova djela organizirao na taj način: takva organizacija Aristotelovih djela rezultat je duge tradicije. Tako u drugoj knjizi ovoga sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić navodi popis i poredak Aristotelovih djela poznatih u njegovo doba, koji je »u rukama svih istraživača« (PR I.2.63),¹ i koji, uz sitnije razlike, odgovara Bekkerovu. Te

¹ *Peripatetičke rasprave* navodim ovako: »PR« znači »*Peripatetičke raspra-*

razlike su sljedeće: prvo, poredak spisa posvećenih istraživanju prirode kod Bekkera je ponešto drukčiji od onoga koji je, sudeći po Petrićevim riječima, u njegovo doba standardan; drugo, *Mehaniku* i spis *O nedjeljivim linijama* Petrić klasificira kao matematičke spise i smješta ih nakon *Metafizike* (kod Bekkera su ti spisi ispred *Metafizike*); treće, *Politiku* i *Ekonomiku* Petrić smješta ispred etičkih spisa (kod Bekkera je obrnuto); četvrto, Bekkerovo izdanje sadrži neke spise koje Petrić u svojem popisu ne navodi (*O vjetrovima* i *O Melisu, Ksenofanu i Gorgiji*), dočim Petrić navodi naslove očito zasebnih spisa *O Ksenofanu*, *O Zenonu* i *O Gorgiji*; naposljetku, Petrićev popis sadrži spis *O Nilu*, koji ne nalazimo kod Bekkera.

Tradicija koja kulminira u Bekkerovu izdanju Aristotelovih djela, koje je temelj suvremenog proučavanja i shvaćanja Aristotela, svoje izvorište, po svemu sudeći, ima kod Andronika s Roda, učenjaka i filozofa iz 1. stoljeća pr. n. e. djelatnog u Ateni ili Rimu. Andronik je napisao djelo *O Aristotelovim knjigama*, koje je sadržavalo Aristotelov životopis, njegovu oporuku, neka pisma te katalog ili popis Aristotelovih spisa. Andronikovo djelo, pa tako ni taj popis, nisu sačuvani. No sačuvan je popis Aristotelovih djela što ga je sačinio Ptolemej al-Gharib (»Ptolemej Stranac«), vjerojatno aleksandrijski neoplatoničar iz 3. st. n. e. Ptolemej je svoj popis po svoj prilici sastavio na osnovi Andronikova, tako da iz njega možemo imati prilično jasnu sliku Andronikove autoritativne klasifikacije Aristotelovih spisa. Taj popis obuhvaća stotinjak naslova, klasificiranih na sljedeći način: (a) (1–8) objavljeni ili popularni, tzv. egzoterični spisi (npr. *Protreptik*, *Sofist*, *O retorici* ili *Gril* itd.); (b) (9–28) abecedni popis spisa o različitim temama (npr. *O dobru*, *Arhita*, *O idejama* itd.); (c) (29–56) tzv. ezoterični spisi, koji čine ono što i mi i Petrić shvaćamo kao *corpus Aristotelicum*, poredani malo drukčije nego kod Bekkera (logika – etika, politika i retorika – spisi o istraživanju prirode – metafizika); (d) (57–85) tzv. hipomnematički spisi o različitim temama (npr. *Aporije o materiji*, *Diobe*, *Definicije* itd.); (e) (86–91) zbirke rasprava o različitim temama (npr. *Ustavi*, *O vremenu*); (f) (92–99)

ve«, rimska brojka upućuje na svezak, prva arapska brojka na knjigu unutar sveska, a druga arapska brojka na stranicu u hrvatskom izdanju.

osobni spisi i podsjetnici (npr. 20 knjiga pisama).² Svi spisi osim onih koji čine skupinu (c) danas su izgubljeni.

Andronik je dakle ustanovio *corpus Aristotelicum* kakva danas poznajemo. Nije, doduše, jasno što je točno Andronik učinio s Aristotelovim spisima. Stariji tumači tvrdili su da je on *izdao* Aristotelove spise, to jest da je ne samo prikupio, organizirao i klasificirao dostupne mu rukopise nego i uspostavio tekst (u onom smislu u kojemu klasični filolozi danas na temelju različitih rukopisa i izdanja uspostavljaju tekst nekoga klasičnog autora) te ga objavio kao *editio princeps*. Danas se takva slika Andronikova pothvata odbacuje, a ne nalazimo je ni kod Petrića. Andronik je vjerojatno učinio dvije stvari. Prvo, on je Aristotelove (i Teofrastove) spise »podijelio u rasprave i srodnu građu skupio na istom mjestu« (Porfirije, *Plotinov život* 24), dakle prethodno neorganizirane spise razvrstao je u smislene skupine.³ Drugo, on je Aristotelove spise »učinio javnima i priredio popise koji su danas u optjecaju« (Plutarh, *Sulin život* 26), dakle osim što ih je popisao i razvrstao prema nekakvim sadržajnim načelima, objavio ih je, vjerojatno tako da ih je smjestio tamo gdje se mogu prepisivati i čitati.⁴

² Usp. I. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1957, str. 221–231. Ptolemejev je popis sačuvan u dvjema arapskim verzijama, kod al-Qiftija i Usaibije (obojica su živjeli u 13. stoljeću).

³ Izraz »podijelio u rasprave« (εἰς πραγματείας διέτλε) mogao bi sugerirati da je Andronik npr. pojedinačne knjige *Fizike*, *Metafizike* itd. sakupio u jedan spis. No to ne slijedi iz konteksta citata, jer Porfirije kaže da je Andronik Aristotelove i Teofrastove spise podijelio u rasprave u onom smislu u kojemu je on Plotinove spise podijelio u šest eneada, dakle samo ih je tematski razvrstao. Usp. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, str. 415; J. Barnes, »Roman Aristotle«, u J. Barnes i M. Griffith (ur.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle in Rome*, Oxford: Clarendon Press, 1997, str. 37–40; M. Hatzimichali, »Andronicus of Rhodes and the Construction of the Aristotelian Corpus«, u A. Falcon (ur.), *Brill's Companion to the Reception of Aristotle in Antiquity*, Leiden: Brill, 2016, str. 87–88; M. Hatzimichali, »The Texts of Plato and Aristotle in the First Century BC«, u M. Schofield (ur.), *Aristotle, Plato and Pythagoreanism in the First Century BC*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, str. 20–21.

⁴ Usp. Hatzimichali, »The Texts of Plato and Aristotle in the First Century BC«, str. 17.

Andronik je sigurno ključna ličnost u povijesti nastanka i razvoja Aristotelova korpusa. No Andronik je, kako smo kazali, djelovao u 1. st. pr. n. e. Aristotel je pak umro 322. pr. n. e. Što se s Aristotelovim spisima događalo u međuvremenu, i je li Andronikov Aristotel uistinu mjerodavan i pravi Aristotel? Petrić se u ovome svesku *Peripatetičkih rasprava* laća toga pitanja, posebno proučava svu dostupnu mu antičku građu i razvija u osnovi nječan odgovor: ne, Andronikov Aristotel nije pravi Aristotel.

Od Teofrasta do Andronika: sudbina Aristotelovih spisa

Sudbina Aristotelovih spisa nakon njegove smrti opisana je u dvama antičkim izvorima: u Strabonovoj *Geografiji* (13.1.54) i Plutarhovu *Sulinom životu* (26). Oliver Primavesi je u jednoj od najtemeljitijih suvremenih analiza tih izvora ustvrdio da je Petrić bio prvi koji je u novome vijeku prikaze koje nalazimo u tim izvorima iznio u prvi plan prilikom rasprave o Aristotelovu korpusu.⁵ Priča je sljedeća. Strabon piše da je Aristotel svoju knjižnicu i školu ostavio u nasljedstvo svojemu najbližem suradniku Teofrastu. Teofrast je pak svoju knjižnicu, koja je sadržavala i Aristotelova djela, ostavio u nasljedstvo Neleju iz Skepse, koji je dugo godina bio član peripatetičke škole i Aristotelov slušač. Nelej je pak knjižnicu odnio u rodnu Skepsu, gdje su je njegovi nasljednici spremili, ne znajući za njezinu vrijednost. Kada su atalski kraljevi počeli skupljati knjige za opremanje knjižnice u Pergamu, sakrili su je u

⁵ O. Primavesi, »Ein Blick in den Stollen von Skepsis: Vier Kapitel zur frühen Überlieferung des Corpus Aristotelicum«, *Philologus* 151 (2007), str. 51–77, na str. 51. Od brojnih rasprava o Strabonovu i Plutarhovu prikazu usp. i P. Moraux, »Wiederentdeckung des Corpus Aristotelicum – Erste Ausgaben«, u P. Moraux, *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias. Erster Band: Die Renaissance des Aristotelismus im I. Jh. v. Chr.*, Berlin/New York: de Gruyter, 1973, str. 1–94; H. B. Gottschalk, »Aristotelian Philosophy in the Roman World from the Time of Cicero to the End of the Second Century AD«, u W. Haase i H. Temporini (ur.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* T. II, Bd. 36.2, Berlin: Walter de Gruyter, 1987; Barnes, »Roman Aristotle«. Spomenute izvore Petrić citira i o njima raspravlja u I.3.131–133, I.4.157–161, I.6.323, I.8.469, I.10.603, I.12.727, I.13.787–789.

jarak, gdje je trunula možda i 150 godina, dok je daljnji Nelejevi nasljednici nisu prodali bogatom skupljaču knjiga Apelikontu, vjerojatno u posljednjoj četvrtini 2. st. pr. n. e.⁶ Nakon što je Sula zauzeo Atenu 86. pr. n. e., preuzeo je Apelikontovu knjižnicu i prenio je u Rim. Tamo se pak s njome upoznao sljedbenik aristotelovske filozofije Tiranion. Na Strabonovu se priču, u kojoj se Andronik ne spominje, nadovezuje Plutarh koji kaže da je potom Andronik, kako smo gore spomenuli, Aristotelove spise »učinio javnima i priredio popise koji su danas u optjecaju«.

Teško je povjerovati baš u sve pojedinosti ove priče. Kad bi ona bila u cijelosti istinita, a osobito kad bismo pretpostavili, kako priča sugerira, da je od Neleja nadalje u optjecaju bio samo jedan primjerak knjižnice, to bi značilo da je Aristotelovo pisano djelo u razdoblju od njegove smrti pa do 1. st. pr. n. e. bilo nepoznato, što bi pak značilo, primjerice, da ono nije moglo ni na koji način utjecati na helenističke filozofske sustave, osobito stoički i epikurejski.⁷ Na neki način to sugerira i Strabon, koji kaže da zbog opisane sudbine Aristotelovih i Teofrastovih knjiga »stariji peripatetici, oni nakon Teofrasta, budući da uopće nisu imali [Aristotelove i Teofrastove] knjige osim malo njih, i to uglavnom egzoteričnih, nisu mogli stvarno filozofirati, nego samo recitirati opća mjesta; kasniji pak peripatetici, nakon što su knjige objavljene, bolje su od njih filozofirali i aristotelizirali, iako su najvećim dijelom bili prinuđeni nagađati zbog mnoštva pogrešaka« (13.1.54.22–30). No takva pretpostavka ipak nije sasvim uvjerljiva. Naime, Plutarh (*Sulin život* 26) govori o tome da stariji peripatetici nisu imali pristup »*mnogim i točnim*« primjercima Aristotelovih spisa, što jasno znači da im oni baš i nisu bili nepoznati. K tome, jedan antički izvor (Atenej, *Deipnosophisti* 1.4.22–34; Petrić ga citira u I.3.131 i I.4.161) naizgled protuslovi Strabonovoj priči, tvrdeći da je Nelej knjižnicu prodao Ptolemeju Filadelfu za

⁶ Usp. Gottschalk, »Aristotelian Philosophy in the Roman World from the Time of Cicero to the End of the Second Century AD«, str. 1083.

⁷ Tako tvrdi primjerice F. H. Sandbach, *Aristotle and the Stoa*, Cambridge: Cambridge Philological Society, 1985; za argumente protiv toga usp. npr. Barnes, »Roman Aristotle«, str. 12–16.

Aleksandrijsku knjižnicu. Petrić to prividno protuslovlje rješava tvrdeći da je Nelej vjerojatno napravio više primjeraka rukopisâ.⁸

Svjedočanstvo o Aristotelovim spisima prije Andronika nudi nam popis koji nalazimo u *Životima filozofâ* Diogena Laertija (5.22–27). Diogen je živio negdje u 3. st. n. e., no popis koji prenosi je stariji: potječe od Hermipa iz Smirne, vjerojatno iz 3. st. pr. n. e., koji je, između ostaloga, radio u Aleksandrijskoj knjižnici i koji je možda tamo naišao na popis Aristotelovih djela i uvrstio ga u svoj životopis Aristotela.⁹ Usporedimo li Diogenov popis s Ptolemejevim/Andronikovim, nešto podudaranja naći ćemo samo što se tiče Aristotelovih egzoteričnih ili popularnih djela. Što se pak tiče Aristotelovih ezoteričnih djela, koja čine Bekkerov *corpus Aristotelicum*, zajednički na Diogenovu i Ptolemejevu popisu samo su *Kategorije*, *O tumačenju*, *Topika* i *O biljkama*, dok za *Analitike*, *Politiku*, *Poetiku* i *Retoriku* ne možemo biti sigurni. Diogen, dakle, ne navodi ona djela koja danas smatramo Aristotelovim najvažnijim spisima, kao što su *Metafizika*, *Fizika*, *O duši* itd.

Petrićev pristup

Kako smo kazali, Petrić pred sobom ima korpus Aristotelovih djela koji je jako sličan Bekkerovu i Ptolemejevu/Androni-

⁸ Usp. I.3.133 i I.4.163. Tu je tezu obnovio Jean Liron u *Les aménités de la critique, ou, Dissertations et remarques nouvelles sur divers points de l'Antiquité ecclésiastique et profane*, Paris: Delaulne, 1717, o čemu usp. Primavesi, »Ein Blick in den Stollen von Skepsis: Vier Kapitel zur frühen Überlieferung des Corpus Aristotelicum«.

⁹ Usp. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, str. 68–69. Najpodrobnija analiza Diogenova popisa i dalje je P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*, Louvain: Éditions Universitaires de Louvain, 1951, str. 15–193. Za razliku od većine učenjaka, Moraux smatra da je glavni Diogenov izvor Ariston s Keja, a ne Hermip. Za kritiku usp. I. Düring, »Ariston or Hermippus?«, *Classica et Mediaevalia* 17 (1956), str. 11–21. Usp. i A.-H. Chroust, »A Brief Account of the Traditional *Vitae Aristotelis*«, *Revue des Études Grecques* 77 (1964), str. 50–69.

Iz antike nam je sačuvan još jedan popis Aristotelovih djela, sadržan u *Vita Hesychii* (ili *Vita Menagiana*, prema Gillesu Ménageu, njezinu prvom izdavaču (1663)). On obuhvaća 197 naslova, a prvih 139 naslova u velikom dijelu odgovaraju onome što nalazimo kod Diogena, tj. Hermipa. No Petriću taj popis nije bio poznat.

kovu iako, očito, nije upoznat s Ptolemejem. Taj je korpus uspostavljen kao rezultat duge tradicije i u Petrićevo se doba smatrao službenim ili standardnim, u onom smislu u kojemu mi danas pod službenim ili standardnim Aristotelovim korpusom razumijemo ono što je ustanovio Bekker. No Petrić je dobro upoznat s činjenicom, kojoj svjedoči ne samo Diogen nego i čitava antička tradicija, da je taj standardni popis pun nejasnoća i dvojba. Kako bi se uopće mogao latiti osnovne zadaće *Peripatetičkih rasprava*, naime prosudbe Aristotelove i aristotelovske filozofije, on mora odgovoriti na pitanje: što je pravi Aristotel, to jest koja su od onih djela koja pripisujemo Aristotelu uistinu Aristotelova? Polazišni mu je izbor sasvim jednostavan i radikal: ili će, poput srednjovjekovne tradicije, neupitno prihvatiti standardni korpus kao zaokruženi sustav Aristotelove filozofije ili će pak, slijedeći načelo prema kojemu starijem autoritetu treba dati prednost, prihvatiti Diogenov popis. Jer Diogen, po Petrićevu sudu, ima snažnu vjerodostojnost: njegovi *Životi* nastali su kao rezultat skupljanja velikog broja starijih izvora, a i sam Hermip, kao glavni autor Diogenova prikaza Aristotela, star je i, po Petrićevu mišljenju, pouzdan izvor (usp. npr. I.3.93). Petrić se, kao što se može i očekivati, na početku odlučuje za ovu drugu opciju. No kako ćemo vidjeti, stvari su ipak složenije.

U prvom koraku, dakle, koji poduzima u trećoj knjizi ovoga sveska *Peripatetičkih rasprava*, Petrić uspoređuje standardni popis s Diogenovim, jer smisljena je pretpostavka da se za ona djela koja su zajednička obama popisima može nedvojbeno smatrati da su autentična Aristotelova. Usporedba tih dvaju popisa pokazuje da je zajedničkih samo osam naslova: *O biljkama*, *Mehanika*, *Fiziognomika*, *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona*, *Protiv Gorgije*, *Kategorije* i *O tumačenju*. No od tih osam, samo su četiri, *Mehanika*, *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona* i *Protiv Gorgije*, van svake dvojbe. Neautentičnost spisa *O biljkama* i *Fiziognomika* Petriću je očita kao i današnjim učenjacima (usp. I.3.117). S *Kategorijama* je stvar ponešto složenija. Nekoliko antičkih autora, počevši od Amonija, posumnjalo je u autentičnost toga spisa,¹⁰ a Petrić će kasnije (usp.

¹⁰ Za iscrpan pregled i raspravu usp. L. M. de Rijk, »The Authenticity of Aristotle's *Categories*«, *Mnemosyne* 4 (1951), str. 129–159; M. Frede, »The

I.4.183–187) dati istančaniju prosudbu autentičnosti. No u ovom prvom koraku Petrić polazi od pretpostavke da je za djela koja se nalaze u obama popisima moguće tvrditi da su sasvim sigurno autentična, i ako se autentičnost može dovesti u pitanje na nekim drugim osnovama, to je dovoljan razlog da se djelo odbaci kao neautentično. Slično je i sa spisom *O tumačenju*, u čiju je autentičnost sumnjao i sam Andronik (usp. isto). Ishod ovog koraka, dakle, krajnje je porazan po Aristotela: nedvojbeno je autentičnih samo četiri njegova djela, i to manje važna djela koja se prema drugim kriterijima smatraju neautentičnima!¹¹

Kad bi ishod rasprave iz treće knjige prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* bio krajnji zaključak prosudbe autentičnosti Aristotelova korpusa, čitav Petrićev pothvat *Peripatetičkih rasprava* postao bi izlišan, jer bi proizašlo da predmet te knjige, to jest Aristotelova filozofija, uopće ne postoji. Zato na početku četvrte knjige Petrić kaže:

Znam da si Ti, prečasni Zaharijo, osjetio veliku nelagodu u duši kad su u prethodnoj knjizi izložene dvojbe o Aristotelovim knjigama, jer bi se činilo da ni na kojem stupnju Aristotelova filozofija ne stoji čvrsto, da ni njegova učenja nemaju uporište na čvrstom tlu. Ako se sve knjige, prvo općenito, kako postojeće tako i one koje nisu došle do naših stoljeća, potom pojedine, koje imamo u rukama, mogu dovesti u sumnju i nema sigurnog oslonca da su Aristotelove, već s pravom možemo smatrati da ne postoji nikakva Aristotelova filozofija. Ako bi se to pretpostavilo, uzalud je da težiš za aristotelovskim studijima, uludo će biti sav tvoj posao, s razlogom bi ga se klonio. (I.4.155)

Ipak, zaključak treće knjige ovoga sveska *nije* konačan Petrićev sud o autentičnosti Aristotelova korpusa.¹² U četvrtoj knjizi Pe-

Title, Unity, and Authenticity of the Aristotelian Categories», u M. Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, str. 11–28.

¹¹ *Mehanika* je vjerojatno nastala u ranoj peripatetičkoj školi u 3. st. pr. n. e. Nije jasno na što točno Petrić referira pod spisima *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona* i *Protiv Gorgije*. Bekkerov korpus sadrži djelo *Protiv Melisa*, *Ksenofana* i *Gorgije*, nastalo barem dva stoljeća nakon Aristotela.

¹² Kako bi se dalo zaključiti iz L. Deitz, »Do We Have Any Genuine Works by Aristotle? Francesco Patrizi da Cherso's Discussion of the *Corpus Aristotelicum*«, *Intellectual History Review* 29 (2019), str. 545–560.

trić odustaje od metode usporedbe popisâ i odlučuje se za sasvim drukčiju metodu. Zašto odustaje od metode usporedbe popisâ? Sama po sebi, ta je metoda prilično manjkava. Primjerice, Petrić zanemaruje činjenicu da Diogen popisuje neorganiziranu građu, i da je moguće da su njegovi naslovi *O znanostima*, *O protivnostima*, *O vrstama i rodovima*, *O idejama*, *O stvarima koje se izriču na više načina ili prema dodatku*, *O elementima*, *O znanosti* i *O počelu* kasnije inkorporirani u jedno djelo, možda *Metafiziku*. Isto tako, on preveliki naglasak stavlja na nepodudaranje u broju knjiga koji se navodi kod inače istovjetnih naslova. Primjerice, mi danas, kao i Petrić, imamo dvije knjige *Prve Analitike* i dvije knjige *Druge Analitike*, dok Diogen navodi devet knjiga *Prve Analitike* i dvije knjige *Velike Druge Analitike*. Odatle se ne može jednostavno zaključiti, kao što to čini Petrić, da naše *Analitike* ne odgovaraju Diogenovima.

Iako je Petrić očito svjestan manjkavosti argumenata i konkluzija koji se zasnivaju na metodi usporedbe popisâ, problem s tom metodom zapravo je načelan: ona je, kažimo to anakronistički, *nepovijesna*, i zato Petrić kaže (I.4.155) da će sada »sastaviti neku povijest«, to jest prijeći na primjereniju metodu. Prethodna je metoda nepovijesna zato što zanemaruje čitavu tradiciju; zanemaruje činjenicu da postoji duga tradicija aristotelovskih filozofa, od Teofrasta nadalje, kao i nearistotelovskih komentatora Aristotela, koji su imali bolji uvid u Aristotelov korpus od Petrića, a i nas, i koji su također razmišljali o tome što možemo shvatiti kao pravog Aristotela. Petrić zapravo priznaje da je *corpus Aristotelicum* povijesna kategorija zato što se njegova struktura ne može utvrditi interno, to jest na osnovi samog Aristotelova teksta. To je vidljivo i u njegovu osvrtu na Simplicijeve prijedloge. Simplicije je u svojem komentaru Aristotelovih *Kategorija* osobito pozornost posvetio autentičnosti toga spisa pa tako i pitanju utvrđivanja autentičnosti bilo kojega Aristotelova djela. Štoviše, on smatra da autentičnost treba ispitati prije bilo kojega drugog pitanja o nekome Aristotelovu spisu (*Komentar Aristotelovih Kategorija* 8.18–19). Autentičnost *Kategorija* Simplicije brani na osnovi četiriju kriterija: gustoće ili učestalosti pojmova, karakterističnog nazivlja, činjenice da Aristotel na djelo aludira drugdje i činjenice

da njegovi najozbiljniji suradnici *Kategorije* smatraju autentičnim (18.7–13). Petrić se osvrće na te Simplicijeve kriterije (I.4.167–173) i prihvaća samo četvrti (koji, brkajući ga s nekim drugim kriterijima, naziva petim). Prva tri, koji su interni kriteriji, to jest prema kojima se autentičnost utvrđuje samo na osnovi Aristotelova teksta, odbacuje kao nedostatne.

Petrićeva prosudba autentičnosti Aristotelova korpusa

Odustajući, dakle, od zamisli da bi se autentičnost korpusa i pojedinih Aristotelovih djela mogla izvan svake sumnje utvrditi prema internim kriterijima, Petrić predlaže osam kriterija (naziva ih i »redovi« ili »svjedočanstva«) za prosudbu autentičnosti. Prema njima, neko je djelo autentično Aristotelovo (1) ako to potvrđuju Aristotelovi učenici, osobito Teofrast; (2) ako je navedeno kao Aristotelovo u djelu potvrđenom prema prvom kriteriju; (3) ako Andronik tvrdi da je Aristotelovo; (4) ako neki Andronikov učenik potvrđuje da je Aristotelovo; (5) ako je navedeno u djelu koje je utvrđeno kao autentično prema prethodnom kriteriju; (6) ako ga kao Aristotelova navodi neki »skupljač filozofskih stvari«, primjerice Diogen; (7) ako ga kao autentičnog prihvaćaju komentatori Aristotela; (8) ako ga kao autentičnog prihvaćaju klasični autori (I.4.173).

Kriteriji su poredani prema stupnju uvjerenosti ili vjerojatnosti s kojom se na osnovi njihove primjene za neko djelo može kazati da je Aristotelovo. Prva dva su najpouzdanija, a s trećim uvjerenost počinje znatno slabiti, tako da se prema posljednjim četirima kriterijima među Aristotelove ubrajaju i knjige za koje je gotovo sigurno da nisu njegove. Petrić, dakle, ne rabi nijedan interni kriterij. Isto tako, on odustaje od zamisli da bi se autentičnost mogla utvrditi izvan svake sumnje. Ako je Aristotelov korpus povijesna kategorija, onda za njega ne možemo tražiti istinitost, nego samo vjerojatnost.

U četvrtoj knjizi ovoga sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić primjenjuje te kriterije na sve spise koji se tradicionalno pripisuju Aristotelu i dolazi do sljedećeg zaključka o njihovoj auten-

tičnosti. Prema prvome kriteriju, autentična je *Fizika* 1–5, 6 i 8. Prema drugome kriteriju, autentični su oni spisi koji se spominju u *Fizici* 1–5, 6 i 8. To su neki spisi o metafizici, fizici i etici, kao i neke egzoterične rasprave. No reference koje nalazimo u *Fizici* ne omogućuju točnu identifikaciju naslovâ. Prema trećem kriteriju, autentične su *Kategorije*, *Fizika*, *O nebu*, *O duši*, *Istraživanje životinja*, *O dijelovima životinja*, *Anatomija*, *Metafizika* i spis *O filozofiji*. Na sljedećem stupnju autentičnosti nalaze se spisi *O nastanku i propasti*, *O disanju*, *O dijelovima*, *O duši*, *O osjetilu*, *O pamćenju*, *O snu* i *O kretanju životinja*. Prema petom kriteriju, autentične su sve knjige iz područja proučavanja prirode, prema šestom *Mehanika*, *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona*, *Protiv Gorgije* i *O začudnim stvarima za slušanje*, a prema sedmom *O tumačenju*, *Prva Analitika*, *Druga Analitika*, *Topika*, *O sofističkim opovrgavanjima*, *O snovima*, *O proricanju po snu*, *Nikomahova Etika*, *Velika Etika*, *Eudemova Etika*, *Politika*, *Ekonomika*, *Retorika*, *Retorika za Aleksandra*, *Poetika*, *O vrlinama*, *O vjetru*, *O bojama*, *Ekonomika 2* i *Retorika za Aleksandra*. Naposljetku, prema osmom kriteriju, autentični su svi spisi koje navode klasični autori. Petrić ne kaže što točno spada u tu skupinu, no, po svemu sudeći, ovdje trebamo svrstati sve gore navedene spise.

Dakle, Petrićevo shvaćanje Aristotelova korpusa sasvim je drukčije kako od našega današnjeg tako i od shvaćanja koje je bilo standardno u njegovo doba. Petrić ne odlazi u krajnost odbacujući autentičnost korpusa u cjelini (kao što je učinio Mario Nizzoli, usp. I.3.87 i bilješku), ali ne prihvaća ni autoritet tradicije. Nudi pristup koji je u načelu sasvim opravdan: pristup koji se temelji na vjerojatnosti, jedinoj metodi koja mu je (kao i nama) dostupna, uzme li se u obzir način na koji su Aristotelovi spisi došli do njega. Prema takvoj metodi, autentičnost i neautentičnost nisu apsolutna svojstva, nego ih nekom spisu ili dijelu spisa možemo pripisati samo ovisno o tomu koji od navedenih kriterija ispunjava i u kojoj mjeri. Osim toga, nije samo korpus u cjelini više djelo aristotelovske tradicije nego samog Aristotela. Protokom vremena pojedini su spisi na razne načine iskvareni i njihov izvorni oblik zapravo je nemoguće utvrditi. Prihvatimo li

gore spomenutu priču o Neleju, u koju Petrić čvrsto vjeruje kao istinitu, ispada da ni prvi naraštaj aristotelovaca nije mogao čitati pouzdanog Aristotela jer izvornike koje su Nelejevi nasljednici sakrili izjeli su moljci i plijesan, a njihovi prijepisi, nastali zbog želje za bogaćenjem, od početka su, smatra Petrić, bili nepouzdati (usp. I.3.133). Petrić podsjeća na to da se već Eudem, koji je bio Aristotelov slušač, žalio zbog lošeg stanja rukopisa *Fizike* (usp. Simplicijev *Komentar Fizike* 923.10–11 i *PR* I.13.787), i sasvim je smisljena pretpostavka da su spisi do Andronika došli već ispunjeni umecima, konjekturama itd. Sve to vodi Petrića do stava, koji će detaljno razraditi u ostalim svescima *Peripatetičkih rasprava*, da se Aristotelov korpus ne može smatrati neupitnim izvorom filozofske istine kojemu možemo pristupiti kao »božanskom proroštvu« (I.13.793).

Petrić detaljno razmatra autentičnost svih djela korpusa. Ovdje, naravno, ne mogu ulaziti u pojednosti njegovih argumenata. Ilustracije radi, kratko ću se osvrnuti samo na dva slučaja: Petrićevu prosudbu Aristotelovih metafizičkih i etičkih spisa. Petrićeva prosudba Aristotelovih *Etika* prilično je površna i manjkava, i iz današnje perspektive sasvim neprihvatljiva. S *Metafizikom* je stvar složenija, i iako Petrićevi zaključci i u tom slučaju izgledaju brzopleti, on dobro ukazuje na neke temeljne dileme s kojima smo suočeni ne samo čitajući današnji standardan tekst Aristotelove *Metafizike* nego i tumačeći povijest metafizike kao discipline. Detaljnija obrada Petrićeva pristupa *Metafizici* nalazi se u uvodnom tekstu Mihaele Girardi-Karšulin (usp. dolje, str. LXI–LXIX), kao i u nekim njezinim drugim radovima.¹³

Petrićeva prosudba *Metafizike*

Aristotelova *Metafizika* kakvu danas čitamo sastoji se od 14 knjiga, od kojih se danas za dvije, α i K , smatra da možda nisu

¹³ Usp. prije svega M. Girardi Karšulin, »Petrićevo tumačenje predmeta Aristotelove metafizike«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9–10 (1979), str. 237–255; »Petrićevo tumačenje Aristotelova određenja predmeta teorijske znanosti (matematika, *Metafizika*)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 25–26 (1987), str. 31–69.

Aristotelove. Naslov pak sigurno nije Aristotelov, a po prvi se puta spominje kod Nikolaja Damascenskog u 1. stoljeću pr. n. e. Ne nalazi se u Diogenovu popisu (iako, kao što smo spomenuli, neki Diogenovi naslovi možda upućuju na spise kasnije inkorporirane u *Metafiziku*), ali se spominje i u *Vita Hesychii* (i to dvaput) i kod Ptolemeja/Andronika. Rasprave koje nalazimo u pojedinim knjigama *Metafizike* posvećene su krajnje raznolikim temama, i nije jasno tko ih je, i po kojemu načelu, ujedinio.

Petrić pretpostavlja da je naslov *Metafizika* Andronikov (iako priznaje da se to ne može sa sigurnošću tvrditi), no smatra da Andronik nije imao sadržajnog razloga da tu zbirku knjiga tako nazove: »To mnoštvo imena [kojima se Aristotel koristi u pojedinim knjigama *Metafizike*: *O mudrosti*, *Znanost o biću*, *Prova filozofija*, *Teologija*] bio je možda uzrok da je Andronik (ako je uopće to on bio) dvojio kojim bi ih pouzdanim imenom nazvao, pa je izmislio drugo i nazvao ih μετὰ τὰ φυσικά, bez ikakve Aristotelove potvrde ili razloga uzetog iz same stvari« (*PR* I.5.285). Drugim riječima, Petrić smatra da je naziv *Metafizika* bibliotekarskog podrijetla, i izgleda da je bio prvi koji je zastupao tu tvrdnju.¹⁴

U osnovi problema naslova Aristotelovih metafizičkih rasprava, kao i raznolikosti tema kojima su posvećene, nalazi se temeljniji problem, koji se, otprilike, svodi na sljedeće. S jedne strane, zadaća metafizičkih rasprava kako je formulira Aristotel krajnje je univerzalna: njihov su predmet sve postojeće stvari razmotrene samo s obzirom na to da su postojeće, a ne s obzirom na neko drugo svojstvo. S druge pak strane, zadaća metafizičkih rasprava sasvim je specifična: njihov je predmet posebna vrsta stvari, koja je princip ili uzrok svih drugih vrsta stvari. Tradicionalno govoreći, Aristotelove metafizičke rasprave obuhvaćaju i univerzalnu i specijalnu metafiziku (ili: i ontologiju i teologiju), i teško je pitanje – kako interpretativno tako i uzme li se u obzir duga tradicija pokušaja davanja odgovora na nj – koji je točan međusobni odnos tih dviju vrsta razmatranja. Petrić rezolutno

¹⁴ Usp. H. Reiner, »Die Entstehung der Lehre vom bibliotekarischen Ursprung des Namens Metaphysik«, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 9 (1955), str. 79; za detaljniju raspravu usp. M. Girardi Karšulin, »Petrićev tumačenje predmeta Aristotelove metafizike«.

tvrdi da je riječ o dvjema sasvim odjelitim vrstama razmatranja:

Tako kažemo da je namjera tih knjiga [tj. knjiga Aristotelove *Metafizike*] od početka bila prenositi mudrost, a da je ona znanost o počelima i prvim uzrocima, tj. odvojenim i nepokretnim uzrocima, među kojima je τὸ θεῖον, ono božansko, koje je najizvrsnije od svih bića i stoga je ta znanost od svih najizvrsnija i zove se teologija jer razmatra τὸ θεῖον, ono božansko, i τὸν θεόν, Boga. Tko govori o Bogu, τὸ θεῖον, najizvrsnijem od bića, nipošto ne govori o svim bićima, nego o nečem od bića, tj. o onom što je među bićima i u broju bića najizvrsnije, to jest o najizvrsnijem i prvom dijelu bića koje je počelo i uzrok svih drugih bića. Ali onaj koji raspravlja o biću kao biću raspravlja o drugoj stvari nego što je ova. Naime, onaj tko raspravlja o biću kao biću tada obuhvaća kako prve i najizvrsnije supstancije, tako i prirodne i osjetilne, tako i matematičke kvantitete i sve ostalo zajedno zahvaćeno ostalim predikamentima. Sasvim je nešto drugo biće kao biće od prvog počela. Naime, ono [biće kao biće] obuhvaća sva bića svih rodova bića, ovo pak je neki rod bića. (I.8.473)

Sukladno tome, *Metafizika* je zbrka, i ne postoje ni tekstualni ni načelni filozofski razlozi da je smatramo jedinstvenim djelom. Takav stav nije neuobičajen, a i nije bez osnove. No Petrić se, barem u ovome svesku *Peripatetičkih rasprava*, nije potrudio da ga temeljitije obrazloži. Uglavnom se zadovoljava nizanjem naoko protuslovnih navoda iz Aristotela i ne gubi vrijeme na alternativnim interpretacijama.

Metafizika, dakle, nije jedinstvena rasprava, i potrebno ju je razložiti na zasebne cjeline, sa zasebnim naslovima, na koje je aludirao i sam Aristotel. Toga se Petrić prihvatio u petoj i osmoj knjizi ovoga sveska. Budući da u osnovi sadrže dvije glavne vrste razmatranja, knjige koje čitamo kao dijelove *Metafizike* mogu se podijeliti na dva glavna dijela: dio koji se bavi bićem u univerzalnom smislu, koji se može zvati *Filozofija* ili *O biću* (i u koji spadaju i *Kategorije*), i dio koji se bavi principima ili uzrocima, koji se može zvati *Teologija*, *Prva filozofija* ili *O mudrosti*.¹⁵ Petrićev konačan prijedlog glasi ovako: *O biću: Metafizika Γ, Δ, Kategorije*,

¹⁵ Budući da dio koji se bavi bićem u univerzalnom smislu sadrži dosta poglavlja u kojima se raspravlja o logici, Petrić sugerira da bi se mogao izlučiti i treći glavni dio *Metafizike*, rasprava o logici; usp. I.8.487–489.

*Metafizika E, Z, H, Θ, I; O mudrosti: Metafizika B, K, Λ, M, N, Protivo Ksenofana, Zenona i Gorgije.*¹⁶

Petrićeva prosudba Aristotelovih *Etika*

Današnji Aristotelov korpus, kao i onaj koji je bio standardan u Petrićevo doba, sadrži tri *Etike*: *Nikomahovu* (10 knjiga), *Eudemovu* (8 knjiga, pri čemu se knjige 5–7 *Nikomahove Etike* podudaraju s knjigama 4–6 *Eudemove*) i *Veliku Etiku* (2 knjige). Dok su se u Petrićevo doba, kao i ranije, sve tri *Etike* smatrale autentičnima, danas se kao nedvojbeno Aristotelove prihvaćaju samo *Nikomahova* i *Eudemova*, dok za *Veliku Etiku* većina učenjaka smatra da ju je sastavio neki kasniji autor.¹⁷ Današnje shvaćanje korpusa još je uvijek pod velikim utjecajem razvojne teze Wernera Jaegera s početka 20. stoljeća, prema kojoj u Aristotelovim spisima trebamo razlikovati slojeve nastale u različitim razdobljima.¹⁸ Prema takvu shvaćanju, *Nikomahova* je *Etika* izraz Aristotelove zrele etičke misli, a *Eudemova* ranijeg razdoblja.

Kako smo vidjeli, Petrić smatra da se *Etike* mogu prihvatiti kao autentične prema sedmom kriteriju, dakle zato što ih kao takve prihvaćaju Aristotelovi komentatori. Uistinu, kod komentatorâ nailazimo na niz referenca na *Etike*, a sačuvano je i nekoliko komentara ili parafraza *Nikomahove Etike*, od kojih je najstariji Aspazijev (2. st. n. e.), koji je ujedno i najstariji sačuvani komentar nekog Aristotelova spisa. No taj je kriterij za Petrića iznimno slab. Zapravo, kako ćemo vidjeti, on smatra da je od triju *Etika* autentična samo *Velika*. No Petrić je u svojoj prosudbi autentično-

¹⁶ Knjiga α *Metafizike* spadala bi u spise iz područja proučavanja prirode.

¹⁷ Za suvremenu obranu autentičnosti *Velike Etike* usp. prije svega *Aristoteles: Magna Moralia*, übersetzt und kommentiert von F. Dirlmeier, Berlin: Akademie Verlag, Berlin, 1958; J. M. Cooper, »The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy«, u J. M. Cooper, *Reason and Emotion: Essays on Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*, Princeton: Princeton University Press, 1999 (prethodno objavljeno u *The American Journal of Philology* 94 (1973), str. 327–349); P. L. P. Simpson, »Aristotle's Ethics: All Four of Them«, *Philosophia* 15 (2014).

¹⁸ Usp. W. Jaeger, *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin: Weidmann, 1923.

sti *Etika* pretjerano strog. Mogli bismo tvrditi, primjerice, da bi se njihova autentičnost mogla pomaknuti barem jedan stupanj više. U svojem popisu Diogen navodi, između ostaloga, i *Etiku* u pet knjiga. Budući da ne specificira o kojoj je točno *Etici* riječ, Petrić smatra da ta *Etika* ne odgovara nijednoj od triju sačuvanih *Etika*. No to sigurno ne može biti dovoljan razlog. Oznake »*Nikomahova*«, »*Eudemova*« i »*Velika*« mogu biti dodaci nekoga kasnijeg izdavača ili katalogizatora, osobito uzme li se u obzir činjenica da je Diogenov popis, kao što tvrdi i sam Petrić, star, jer potječe od Hermipa iz 3. st. pr. n. e. Kao što pretpostavljaju neki suvremeni učenjaci, pet knjiga Diogenove *Etike* zapravo možda čine našu *Eudemovu Etiku* bez triju knjiga koje su zajedničke s *Nikomahovom*.¹⁹

Petrić olako odbacuje i odlomke u kojima sam Aristotel upućuje na svoje etičke spise. Tvrdi da se ti odlomci mogu odnositi na bilo koju od triju *Etika*, što je u osnovi točno, ali ne govori ništa o autentičnosti bilo koje od njih; najviše što govori jest to da je Aristotel pred sobom imao neku svoju *Etiku* koja se strukturno u nekoj mjeri razlikuje od onoga što mi danas imamo.²⁰ Svoju konačnu prosudbu autentičnosti *Etika* Petrić također donosi na osnovi ne baš uvjerljivih argumenata. Oslanja se na Cicerona (*O krajnostima* 5.12) – kojega smatra autoritetom prvenstveno zato što je živio u Andronikovo doba – i tvrdi da je *Nikomahovu Etiku* zapravo napisao Aristotelov sin Nikomah (usp. I.3.117, I.4.211, I.9.569).²¹ No Ciceronove riječi sigurno nisu jednoznačne: »Stoga

¹⁹ Usp. A. Kenny, *The Aristotelian Ethics: A Study of the Relationship Between the Eudemian and Nicomachean Ethics of Aristotle*, Oxford: Clarendon Press, 1978, str. 39–40. Hesihijin popis, koji Petrić nije poznao, a koji, kako smo spomenuli, u velikom dijelu odgovara Hermipovu, spominje *Etiku* u deset knjiga, koja možda odgovara *Nikomahovoj Etici*. Ptolemej/Andronik ne spominje *Nikomahovu Etiku*, ali zato spominje *Eudemovu Etiku* u osam knjiga i *Veliku Etiku* u dvije.

²⁰ Usp. Kenny, *The Aristotelian Ethics*, str. 5–8, koji je analizirao svih sedam odlomaka iz Aristotelovih djela u kojima Aristotel upućuje na svoje etičke spise (iste te odlomke identificirao je i Petrić) i zaključio da pet referiraju na knjige koje su zajedničke *Nikomahovoj* i *Eudemovoj Etici*, jedno samo na *Eudemovu Etiku*, dok jedno ne odgovara ničemu što nalazimo u *Etikama*.

²¹ Valja napomenuti da Petrić baš i nije dosljedan. U *PR* II.7.465 tako

držimo se Aristotela i njegova sina Nikomaha, za čije se brižljivo napisane knjige o etici kaže da su Aristotelove, iako ne vidim zašto sin ne bi mogao biti sličan ocu«. Ciceron ovdje sigurno ne tvrdi jednoznačno da je Nikomah napisao *Etiku*. Moguće je, primjerice, da mu, kao i nama, nije jasno zašto se Aristotelova *Etika* naziva *Nikomahovom* i da nagađa da je možda Nikomahova. Petrić odbacuje i mogućnost da je Aristotel *Etiku* posvetio sinu Nikomahu, tvrdeći da nije vjerojatno da bi tako opsežan spis, koji sadrži teške nauke, posvetio dječaku. Naprotiv, tvrdi da je vjerojatnije da mu je posvetio laganu i kratku *Veliku Etiku*. Autentičnost *Eudemove Etike* pak odbacuje jednako neuvjerljivim argumentom: tvrdi (I.3.115, I.4.219) da je ne nalazimo kod Diogena, što, kako smo kazali, ne mora biti točno, i da se naukom i izričajem razlikuje od Aristotelova, zaključujući da mora da ju je napisao Eudem s Roda (I.3.115, I.10.583). No tvrditi da se *Eudemova Etika* naukom i izričajem razlikuje od *Nikomahove* nije sasvim točno. K tome, to je zapravo sasvim irelevantno jer je autentičnost *Nikomahove Etike* ionako odbacio.

Bilo kako bilo, treba imati na umu da pitanje točnog autorstva za Petrića, u krajnjoj liniji, i nije toliko važno, kako je vidljivo iz jednoga karakterističnog petrićevskog odlomka iz druge knjige *Peripatetičkih rasprava*:

[S]ve je, tvrdimo, najvažnije podatke Aristotel preuzeo iz pitagorovskih knjiga; od njega su poslije i sin Nikomah i učenik Eudem preuzeli, te ih obilatijim riječima izlagali; i njihove su knjige nešto poput onoga zajedničkog u onoj *Maloj [etici]*: ipak, budući da se duh peripatetičarā i učenjaka među našijencima uspalio na to da je *Nikomahova Etika* Aristotelova i da je θούγκος, 'kamen zaglavni' i vrhunac njegove moralne filozofije, pozivat ćemo se na njih u raspravi. (PR II.7.467)²²

tvrdi da je u ovome, prvom svesku, utvrdio da je Aristotel autor *Male* i *Nikomahove Etike*, dok u PR III.5.229 sugerira da je *Nikomahovu Etiku* napisao »ili otac ili sin«.

²² Navedeno prema Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum Tomus secundus (Liber V–VIII)*, Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave, Svezak drugi* (Knjiga V. – VIII.), preveo Luka Boršić, Zagreb: Institut za filozofiju, 2013.

Čitajući prvi svezak ne smijemo zaboraviti jednu od glavnih poruka *Peripatetičkih rasprava*: ono vrijedno i istinito što nalazimo u Aristotelovim spisima on je ionako preuzeo od svojih prethodnika, a ono što je sam pridonio u osnovi je bezvrijedno i neistinito.